

РЭЦЭНЗІІ

РЭЦЭНЗІЯ НА КНІГУ А. ТРУСАВА “ГІСТОРЫЯ СЯРЭДНЯВЕЧНАЙ ЭЎРОПЫ V–XV стст.” (Мінск : ІП Зміцер Колас, 2017. – 356 с.)

Кніга, пра якую пойдзе размова, першае ў Беларусі навукова-папулярнае выданне, у якім сярэднявечча нашай краіны арганічна ўпісана ў гісторыю Еўропы. Гэта надзвычай важна. Бо калі ў беларускай навуковай літаратуры такія спробы ўжо ёсць¹, то Алег Трусаў запоўніў лакуну больш даступным масаваму чытачу выданнем і тым задаволіў грамадскі інтарэс да гісторыі.

Кніга добра ілюстраваная, і, што істотна, амаль ўсе змешчаныя ў ёй малюнкi – аўтэнтчныя, зробленыя сучаснікамі падзей, аб якіх ідзе гаворка ў кнізе. Матэрыялы адаптаваныя для школьнага выкладання. Кожны з 25 раздзелаў суправаджаецца слоўнікам, храналагічнымі даведкамі і кароткім спісам літаратуры. Больш разгорнуты спіс літаратуры прадстаўлены напрыканцы кнігі. Тое, што гэтыя спісы невычарпальныя, – зразумела. Але сярод найбольш абагульняючых выданняў паказаны далёка не ўсе з даступных у айчынных бібліятэках. Зразумела, нельга “объять необъятное”. Аднак якраз “у тэму”, напрыклад, акадэмічнае выданне “Всемирная история” (Т. III. М., 1957). Пры ўсіх метадалагічных асаблівасцях тагачаснай савецкай гістарыяграфіі фактычны матэрыял там выкладзены вельмі добра і, што важна, з тым жа кантэкстуальным падыходам, што і разглядаемая кніга Алега Анатольевіча. Таксама трэба нагадаць і перакладзены на рускую мову выбітны твор ангельскага гісторыка Нормана Дэвіса “История Европы” (М., 2006). У адным з водгукаў было заўважана, што пасля яго пісаць пра гісторыю Еўропы па-ранейшаму ўжо немагчыма. Сярод нядаўна выдадзеных падручнікаў нагадаем і дапаможнік па замежным сярэднявеччы для студэнтаў ВНУ².

Структура аналізуемай кнігі некалькі адрозніваецца ад звыклых з савецкіх часоў, але цалкам адпавядае цяперашняму разуменню тагачаснай гісторыі. Ва ўводзінах сцісла, але дакладна падаецца паняцце лакальных цывілізацый і робіцца кароткі нарыс станаўлення і развіцця медыявістыкі. Далейшы тэкст падзелены на тры часткі ў адпаведнасці з традыцыйным падзелам сярэднявечча.

У першай частцы кнігі раздзел I прысвечаны народам Заходняй і Паўночнай Еўропы. У ім цалкам слушна шмат увагі аўтар ўдзяліў рэлігійнай гісторыі. Даступна напісана пра станаўленне заходняга хрысціянства. Удала – пра вікінгаў, балтаў, яўрэяў. Хоць і каратка, але агульная карціна прадстаўлена дакладна. Пра арабаў і іслам – сцісла, але для першапачатковых ведаў дастаткова. Дакладная і пазнавальная карта славянскіх плямёнаў і іх суседзяў прыведзена на с. 67. Аднак жа яна невялікага маштабу і цяжка чытаецца (можна было б даць карту на ўсю старонку).

¹ Темушев, С. Н. Налоги и дань в Древней Руси / С. Н. Темушев. – Мінск, 2015; Риер, Я. Г. Цивилизации средневековья и начала нового времени: опыт структурного анализа / Я. Г. Риер. – Могилев, 2003; Риер, Я. Г. Очерки становления средневековых европейских государств : вучэбны дапаможнік / Я. Г. Риер. – Могилев, 2016; Риер, Я. Г. Локальные цивилизации средневековья и начала нового времени: истоки и особенности / Я. Г. Риер. – Могилев, 2016.

² Риер, Я. Г. История средневековых цивилизаций : в 5 ч. Чч. 1–5. – Могилев, 2001–2003.

На нашу думку, у змесце першай часткі ёсць недакладнасці (с. 15): *Каралінгі* сталі называцца так не пры Піпіне, а ад імя Карла Вялікага. Больш істотная заўвага да заключнага параграфу раздзела I – пра складанне феадальных адносін (гл. с. 32–33). Ключавое для кнігі паняцце падаецца вельмі спрошчана і не зусім дакладна (нагадаем артыкул аб феадалізме ў Беларускім гістарычным часопісе³). І пачынаецца параграф чамусьці з апісання X–XIII стст., хаця па храналогіі раздзела гаворка ідзе пра больш раннія стагоддзі, як і ў наступных падпунктах, – пра час да XI ст. Далей, на с. 41: “*Юстыніян з дапамогай жонкі здолеў жорстка задушыць паўстанне...*”. Дакладна, але настолькі каратка, што недасведчаны чытач нічога не зразумее. І далей, там жа, чамусьці аб рабстве ў Візантыі. Здаецца, нешта ў тым месцы значна скарачана. Наогул, матэрыял у параграфу пра раннесярэднявечную Візантыю выкладзены неяк адрывавацца і хаатычна. Пра арабаў, як адзначалася, усё зразумела, аднак на с. 52 – *Ясраб* (а не *Ясрыб*). Магчыма, абдрук...

“З’яўленне славян на *палітычнай* карце” – так гучыць назва параграфу на с. 61. Можна, усё жна *этнічнай* карце? На с. 62 у назве карты памылкова ўказаны VI–VII стст., але паказана рассяленне славян на рубяжы I–II тысячагоддзя. На с. 63 – некалькі абдрукаў: *генідаў* (можна, *гепідаў?*); *Курбыт* (*Курбат?*); *Сама* (*Сама?*). Тым больш што на с. 70 напісана, лічым, больш дакладна – *княства Сама*. На с. 65 узгадваюцца хазарскія *феадалы*, але ж наўрад ці яны там і тады існавалі⁴. На с. 71 напісана аб залежнасці паўднёваўсходняй часткі ўсходніх славян ад *Візантыі*. Па якіх гэтых звестках? На с. 71–72 пішацца пра *горад* Старая Ладага. Няўжо горад у IX ст.? Можна, усё ж *умацаванае паселішча, дружынная рэзідэнцыя?*

Нарэшце, аб *узнікненні Кіеўскай Русі*. Складанасць дадзенай тэмы і, тым больш, неабходнасць даступнасці яе падачы зразумела. Аўтар слушна выбірае гістарыяграфічны падыход. Але пры абмежаваным аб’ёме выдання, акрамя даволі экзатычнай і не вельмі вядомай *тэорыі Параніна* (с. 73), існуюць больш распрацаваныя і фундаментальныя сучасныя канцэпцыі. Можна нагадаць І.М. Данілеўскага, А.А. Горскага, П.П. Талочку і іншых, безумоўна, вядомых аўтару.

Звернемся да другой часткі – Высокага сярэднявечча. Яна пачынаецца, як традыцыйна, з раздзела аб гарадах. Але адразу ўзнікае пытанне. Параграф 1 названы *Заходнееўрапейскі горад у V–VII стст.*, а параграф 2 – *Горадабудаўніцтва ў IX ст.* Тады дзе VIII ст.? Тым больш што ў параграфу 2 узгадваецца і X, і XI ст. Пры гэтым сам змест параграфу прасты і вычарпальны для першапачатковых ведаў. Параграф 3 – аб феадальным горадзе – напісаны досыць інфарматыўна. Тое ж тычыцца і параграфу 4 аб славянскіх гарадах. Але пажадана было б параўнаць іх саслоўны лад і формы кіравання з заходнееўрапейскімі. Бо ў гэтых адзнаках – досыць яркавыя цывілізацыйныя адрозненні захаду і ўсходу кантынента. І калі ўсё еўрапейскае сярэднявечча выкладаецца пад адной вокладкай, менавіта кампаратыўны агляд павінен быць галоўнай мэтай дадзенай

³ Рыер, Я. Р. Да сучаснага разумення паняцця “феадалізм” / Я. Р. Рыер // Беларускі гістарычны часопіс. – 2015. – № 1. – С. 5–13. Больш сцісла ў згаданым вышэй дапаможніку.

⁴ Гл. аб гэтым: Калинина, Т. М. Хазарский каганат как раннегосударственная структура / Т. М. Калинина // Древняя Русь и средневековая Европа: возникновение государств. – М., 2012. – С. 67–72; Семенов, И. Г. О происхождении династии хазарских каганов и времени образования хазарского каганата / И. Г. Семенов // Восток. – 2010. – № 5. – С. 5–14; Флеров, В. С. “Города” и “замки” Хазарского каганата. Археологическая реальность / В. С. Флеров. – М., 2010.

кнігі, яго асноўным сэнсам. Тым больш што параўнальны аналіз – слабае месца нашай гістарыяграфіі, а адсюль – і гістарычнага асветніцтва. Таму ў параграфе 5 аб магдэбургскім праве пажадана было больш месца ўдзяліць самому феномену, паказаць, чаму магдэбургскае права з’явілася менавіта ў германскіх землях і якая яго роля ва ўсходніх гарадах. У адзначаным вышэй кантэксце было б лагічна разгледзець і візантыйскія гарады (параграф 6). Аднак у тэксце аб іх – толькі некалькі даволі выпадковых з’яў. І наогул, усе параграфы раздзела V аб гарадах лагічна было б выкладаць па адзіным плане, тады яскрава адзначыліся б адрозненні і спецыфіка гарадоў розных рэгіёнаў Еўропы.

Пажадана было б таксама, як і гарадам, асобны раздзел прысвяціць вёсцы, аграрнаму ладу і ў яго межах вызначыць асаблівасці феадалізму ў розных частках нашага кантынента.

Раздзел VI прысвечаны працягу хрысціянізацыі Еўропы. У ім каратка, але інфармацыйна выкладзены параграф 2 аб ролі царквы ў асветніцтве. Тое ж тычыцца старонак пра царкоўны раскол, крыжовыя паходы і альбігойскія войны. Але па змесце атрымоўваецца, што “заходні абрад на былыя мараўскія землі прынеслі венгры” (с. 90). Аднак жа, як вядома, Рымская царква прыйшла да мараван яшчэ ў часы стварэння Вялікамараўскага княства праз нямецкае духавенства. А ўжо пасля зваржэння князя Расціслава, які спрыяў “солунскім братам”, пры Святаполку (Святаплуку), які ў рэлігійных справах арыентаваўся на Запад, уплыў Рыма зноў перамог.

Раздзел VII аб краінах Заходняй Еўропы пачынаецца не з палітычнай гісторыі, як прынята традыцыйна, а са старонак аб феадальным грамадстве і пабытовай культуры X–XIII стст. Такі падыход можна толькі вітаць. Але ёсць і недакладнасці. Напрыклад, тое, што прыпісана *Людвіку VI*, ажыццявіў яго сын *Людвік VII*. У параграф пра Германію ўвайшла назва “*Свяшчэнная Рымская імперыя*”, але ў тэксце працэс яе стварэння не раскрываецца. Не адзначаны *Атон Першы* як яе заснавальнік. У параграфу пра Англію (напэўна, з-за скарачэння) з тэкста вынікае, што паўстанне супраць *Іана Беззямельнага* адразу прывяло да стварэння парламента ў 1265 г. А дзе ж *Вялікая хартыя вольнасцей* 1215 г., 800-годдзе якой нядаўна адзначалася?

У раздзеле VIII аб краінах Паўночнай і Цэнтральнай Еўропы добра пададзены матэрыялы пра Скандынавію. Але чаму параграф 2, у якім апавядаецца аб часах да XIII ст., названы “*Паўночная імперыя*”? Яна ж існавала толькі да першай траціны XI ст.

Матэрыялы пра краіны Цэнтральнай і Паўднёва-Усходняй Еўропы (раздзел IX) у X–XIII стст. выкладзены добра і заўваг не выклікаюць.

Раздзел X прысвечаны Кіеўскай Русі. Каратка выкладзена прыняцце кіеўскімі князямі хрысціянства. Але ад тлумачэння прычын хрышчэння і выбару веры Уладзімірам аўтар ухіліўся.

Пра Полацкае княства выкладзена лагічна і паслядоўна. Аўтару ўдалося пазбегнуць дыскусійных момантаў. Пры гэтым каратка, але пераканаўча паказана, чаму гэта княства займала асобнае месца ў тагачасным палітычным складзе ўсходнеславянскіх зямель. Але назва параграфа – “*Першая беларуская дзяржава*”, мабыць, залішне катэгарычная, бо само паняцце *беларускай дзяржаўнасці* для тых часоў – яўная мадэрнізацыя. Лагічна і больш карэктна – *першая дзяржава на тэрыторыі Беларусі*.

Наогул, раздзел X аб Кіеўскай Русі X – пачатку XIII стст. напісаны вельмі карэктна (калі ўлічваць сучасныя палітычныя дыскусіі), з добрым валоданнем

матэрыялу. Асабліва аўтару ўдаліся кароткія нарысы пра культуру княстваў – адчуваецца археолаг. Удала падабраны ілюстрацыі.

Раздзел XI прысвечаны качэўнікам. Ён невялікі, але досыць поўны і інфармацыйны, асабліва пра полаўцаў і актуальны цяпер Крым. Але незразумелы сказ: “У V ст. візантыйскі імператар Зянон пазбавіў Херсанес феадальнай незалежнасці...” (с. 174). Прычым тут *феадальная залежнасць*, якой яшчэ не было... Апошні параграф – аб Залатой Ардзе – настолькі кароткі, што складана прасачыць яе развіццё. Канчатковы вялікі абзац гэтага параграфа пачынаецца з другой паловы XIII ст., затым узгадваецца напад на Русь, які адбыўся раней, потым – мангольскі прыгнёт, і напрыканцы аўтар зноў вяртаецца ў сярэдзіну стагоддзя і адзначае ролю Аляксандра Неўскага. Магчыма, лагічна было б раздзяліць гэты абзац на часткі.

У раздзеле XII шанюны аўтар звяртаецца да ўтварэння ВКЛ. Ён даволі далікатна апісаў стварэнне княства, калі прывёў дзве асноўныя канцэпцыі – літоўскую і канцэпцыю М. Ермаловіча. Але ж погляды апошняга пры іх грамадскай папулярнасці даволі крытычна ацэнены многімі гісторыкамі за шматлікія дапушчэнні і нават недакладнасці. Мэтазгодна было б адным сказам адзначыць дыскусійнасць дадзенай канцэпцыі. А можа, наадварот, выдзеліць і абгрунтаваць асабісты погляд на праблему (бо кніга – аўтарская, і шанюнаму спадару Алегу, думаецца, ёсць што сказаць). Сярод нязначных недакладнасцей звернем увагу на тое, што ў тэксце напісана “Гародня” (с. 182–183), а на подпісы да малюнка – “гродненскі дзяцінец” (с. 183).

Заклучны раздзел другой часткі кнігі прысвечаны культуры Высокага сярэднявечча. Ён пакідае вельмі добрае ўражанне. І наогул, “культурныя” параграфы ва ўсіх раздзелах кнігі – найбольш удалыя ў аўтара. У адзначаным раздзеле культура разглядаецца не традыцыйна: належная ўвага ўдзяляецца дэмаграфіі, побыту і штодзённаму жыццю.

Частка трэцяя прысвечана Позняму сярэднявеччу. Проста і даступна растлумачаны прычыны з’яўлення Рэнесансу і капіталізму ў паўночнаітальянскіх гарадах. Каротка, але досыць інфармацыйна напісаны старонкі пра гарады-дзяржавы Італіі ў XIV–XV стст., і, наогул, здаецца, апошнія раздзелы, прысвечаныя больш насычаным падзеямі стагоддзям, аўтару лепш удаліся – і стылістычна, і па адборы фактаў. Усё даступна і наглядна.

Заўвагі ёсць да зместу раздзела XIX аб Маскоўскай Русі і Ардзе. На нашу думку, узнікненне Масквы (с. 271–272) лагічна было б разглядаць вышэй – у раздзеле X пра старажытнарусскія княствы. Масква *Каліцічаў* – ужо сапраўды іншая эпоха. І, наогул, мабыць, больш лагічна раздзел пачынаць з Масквы, а не з Арды. Таксама і наступны, XX раздзел, лепш было б паставіць перад XIX, тады апавяданне пра Усходнюю Еўропу XIV–XV стст. вялося б у геаграфічнай паслядоўнасці. Таксама і раздзел XXI аб краінах Паўночнай Еўропы ў XIV–XV стст. лагічна было разглядаць адразу пасля раздзела XVI аб Свяшчэннай Рымскай імперыі.

Значную цікавасць выклікае апошняя глава, дзе выкладзена аўтарская канцэпцыя цывілізацыйнага падзелу Усходняй Еўропы. У гэтым, напэўна, звышзадача кнігі. Улічваючы папулярны характар выкладання, аўтар, безумоўна, на папярэдніх старонках не змог выкласти ўсе аргументы і доказы. Але ўвогуле яго вывады абгрунтаваны. Аўтар рэцэнзіі, дарэчы, таксама раздзяляў усход нашага кантынента на дзве супольнасці – Прыдняпроўскую (умоўна) і ўсходнюю

(расійскую)⁵. А. Трусаў зрабіў гэта з іншымі доказамі, што таксама дабаўляе аргументаў у цывілізацыйную карціну сярэднявечнай Еўропы, што мае актуальны палітычны сэнс.

Малы тыраж кнігі – толькі 300 асобнікаў – пакідае жаданне зрабіць дадатковае выданне (для кожнай школы), у якім, спадзяёмся, аўтар выправіць адзначаныя недакладнасці, непазбежныя пры такім тэрытарыяльным і часавым ахопе матэрыялу.

І напрыканцы: тэкст напісаны выключна на падставе гістарычнай рэчаіснасці і пазбаўлены так распаўсюджаных цяпер спекуляцый і мітаў, якімі нярэдка абгрунтоўваюцца розныя палітычныя амбіцыі. Можна падзякаваць аўтару і павіншаваць беларускага чытача з добрай і своєчасовай кнігай.

*Доктар гістарычных навук прафесар
Я. Р. РЫЕР*

⁵ Риер, Я. Г. Цивилизации средневековья и начала нового времени: опыт структурного анализа / Я. Г. Риер. – Могилев, 2003. – С. 85–93; Риер, Я. Г. Локальные цивилизации средневековья и начала нового времени: истоки и особенности / Я. Г. Риер. – Могилев, 2016. – С. 93–131.